

АНАЛІЗ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Визначено недоліки системи фінансування природоохоронної діяльності; запропоновано основні напрями покращення фінансування природоохоронної діяльності

Ключові слова: природоохоронна діяльність, екологічний лізинг, екологічне страхування, екологічний кредит, екологічні фонди

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкових відносин питання забезпечення сталого розвитку країни для подальшої розбудови економіки з урахуванням еколого-економічної та соціальної складових є найбільш актуальним. Сучасний стан довкілля України досяг кризового рівня, коли подальше нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу веде до руйнівних наслідків для майбутніх поколінь.

Подібна екологічна ситуація є результатом того, що раніше економічний розвиток країни планувався і здійснювався без належного врахування екологічних вимог та інтересів суспільства. Природоохоронні заходи були не адекватними навантаженням на довкілля, які створювалися усіма галузями економіки і значною мірою ігнорувалися природокористувачами та державними управлінськими структурами.

Розвиток суспільства на сучасному етапі вимагає вироблення збалансованого підходу до вирішення не лише економічних та соціальних, а й екологічних проблем. Вирішення останніх нерозривно пов'язане з чітким визначенням місця і ролі економічних інтересів людей та їх синхронізацією з екологічними нормативами [5]. Наявність невирішених еколого-економічних питань розвитку економіки зумовлює необхідність та доцільність дослідження економічних механізмів природоохоронної діяльності, пошуку шляхів більш ефективного їх застосування.

В Україні вже створена певна правова база для забезпечення охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування, широко ведуться наукові дослідження з цих питань, однак залишаються невирішеними різноманітні аспекти взаємодії господарської діяльності з компонентами природи.

Екологічна криза, що охоплює більшу частину регіонів України, значною мірою пов'язана з недосконалою системою фінансування природоохоронних заходів. Ситуація ускладнюється економічною кризою, невідповідністю структури народного господарства ринковим вимогам, матеріальним зносом виробничих потужностей та очисного обладнання, розвалом соціальної сфери, нарешті, наслідками техногенних катастроф, найбільшою з яких є Чорнобильська аварія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансування природоохоронних заходів розглянуто у наукових працях таких вітчизняних вчених, як В. Міщенко, І. Синякевич, В. Андрейцева, О. Веклич, О. Кашенко, Є. Мішенін, С. Літвак, Є. Хлобистов, Л. Качаровська, Л. Мельник, І. Бистряков та інші, проте вивчення статистичних та аналітичних даних, що стосуються фінансування та управління природоохоронною діяльністю, не дає можливості прийняти одностайне рішення щодо найбільш ефективної системи управління природоохоронною діяльністю.

Метою статті є дослідження механізму фінансування природоохоронної діяльності, виявлення проблем фінансового забезпечення охорони навколишнього середовища та виокремлення основних напрямів покращення фінансування природоохоронної діяльності.

Викладення основного матеріалу. Економічний механізм являє собою сукупність економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних

умовах економічні закони, здійснюється погодження і корегування суспільних, групових і приватних інтересів. Економічний механізм відіграє важливу роль у реалізації цілей екологічної політики господарського суб'єкта будь-якого рівня та країни в цілому. Економічний механізм раціонального природокористування в спрощеному вигляді є системою заходів, спрямованих на більш ефективне використання природних ресурсів з урахуванням постійного вдосконалення та їх управління, ціноутворення, оподаткування, відтворення і охорони [6].

Механізм фінансування природоохоронної діяльності сучасного типу створений відповідно до вимог колишньої адміністративно-командної системи, а тому містить недоліки, серед яких головними є:

1. Обмеженість коштів, які із різноманітних фондів розпорошуються, витрачаються без координації з метою фінансування на території регіону визначених пріоритетних екологічних заходів та робіт.

2. Кошти переважно спрямовуються на поточні витрати, а не на капітальні видатки. В умовах економічної кризи, що переживає Україна, немає підстав сподіватися на збільшення бюджетних видатків.

Зрозуміло, що ефективні природоохоронні заходи неможливо проводити без достатньої кількості капітальних інвестицій, які дадуть можливість оновити основні засоби та впроваджувати сучасне природоохоронне обладнання. Глобальна економічна криза 2008-2009 років деякою мірою вплинула на динаміку і так досить не значних капітальних інвестицій в охорону довкілля. Отже, можливо стверджувати, що обсяги капітальних інвестицій у майбутньому також будуть залежати від темпів соціально-економічного розвитку країни, повноцінного розвитку господарського комплексу територіальних громад та підприємств-природокористувачів [12].

У загальній структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища найбільшу питому вагу мають власні кошти підприємств.

Так, протягом 2010 р. на охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями та установами було витрачено 13,1 млрд.грн., з яких 79% (10,4 млрд.грн.) – поточні витрати на охорону природи, пов'язані з експлуатацією і обслуговуванням засобів природоохоронного призначення, 17% (2,2 млрд.грн.) – інвестиції в основний капітал, направлені на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, придбання обладнання для реалізації заходів екологічного спрямування і 4% (0,5 млрд.грн.) – витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання (табл. 1). За рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів було освоєно 18,2% капітальних інвестицій і здійснено 3,6% поточних витрат, а основним джерелом фінансування витрат на охорону довкілля, як і в попередні роки, були власні кошти підприємств – відповідно 77,7% і 96,3%.

Більше половини капітальних інвестицій та поточних витрат від сумарного обсягу по країні було освоєно підприємствами Дніпропетровської (3,4 млрд.грн.), Донецької (2,2 млрд.грн.) та Луганської (1,4 млрд.грн.) областей [10].

Таблиця 1. Динаміка витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками природоохоронної діяльності

	2007	2008	2009	2010
Капітальні інвестиції та поточні витрати – всього	9691,0	12176,0	11073,5	13128,0
у тому числі				
охорона атмосферного повітря і клімату	2521,2	2826,3	2309,0	2454,7
очищення зворотних вод	3904,8	4917,1	5189,0	5770,1
поводження з відходами	2157,2	2738,2	2328,3	3075,2
захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	615,4	1074,6	641,6	796,2
зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів для охорони праці)	76,7	89,6	25,9	11,2
збереження біорізноманіття і середовища існування	139,6	210,4	225,9	255,9
радіаційна безпека (за винятком заходів для запобігання аваріям і катастрофам)	73,4	82,8	101,9	459,4
науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	38,0	50,6	57,1	65,3
інші напрями природоохоронної діяльності	164,7	186,4	194,8	240,0

Водночас, протягом 2010 р. підприємствам, організаціям, установам за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства пред'явлено екологічних платежів на загальну суму 1508,7 млн.грн., з них 52,7% (795,9 млн.грн.) – збори за викиди в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел, 31,3% (471,6 млн.грн.) – збори за розміщення відходів та 6,2%

(93,7 млн.грн.) – збори за скиди забруднювальних речовин у водойми (табл. 2). На позови про відшкодування збитків і втрат, заподіяних в результаті порушення природоохоронного законодавства, та штрафи за адміністративні правопорушення у сфері охорони природи припадає відповідно 9,5% (143,1 млн.грн.) та 0,3% (4,4 млн.грн.) екологічних платежів [10].

Таблиця 2. Динаміка пред'явлених екологічних платежів

	2007	2008	2009	2010
Пред'явлені екологічні платежі – всього	980,3	1071,4	1209,6	1508,7
з них				
збори за забруднення навколишнього природного середовища – всього	955,7	1065,3	1198,7	1361,2
у тому числі				
за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин	558,7	627,1	702,2	795,9
за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти	75,0	69,7	88,0	93,7
за розміщення відходів (крім радіоактивних)	322,0	368,5	408,5	471,6
штрафи за адміністративні правопорушення у сфері охорони природи	1,8	2,5	2,1	4,4
позови про відшкодування збитків і втрат, заподіяних в результаті порушення законодавства про охорону природи	22,8	3,6	8,8	143,1

Основними платниками зборів за забруднення навколишнього природного середовища були підприємства, які виробляють та розподіляють електроенергію, газ та воду (пред'явлено зборів на суму 597,7 млн.грн., або 44% від сумарного обсягу по країні), добувної промисловості (286,6 млн.грн., або 21%), металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (234,8 млн.грн., або 17%).

Підприємствами, організаціями, установами країни фактично сплачено протягом 2010р. 1229,7 млн.грн. зборів за забруднення навколишнього природного середовища (з урахуванням погашення заборгованості за попередні роки), а також 3,4 млн.грн. штрафів за адміністративні правопорушення у галузі охорони природи та 7,6 млн.грн. позовів про відшкодування збитків і втрат у результаті порушення природоохоронного законодавства.

У сумарному обсязі фактично сплачених екологічних платежів по країні майже дві третини – це платежі, які надійшли від підприємств Дніпропетровської (329,7 млн.грн.), Донецької (304,0 млн.грн.), Луганської (103,1 млн.грн.) та Запорізької (82,7 млн.грн.) областей [10].

Дані таблиці 2 свідчать про тенденцію зростання пред'явлених екологічних платежів, а отже існуючі економічні стимули, які могли б змусити підприємства турбуватися про охорону природних ресурсів і зменшення збитків, поки що недостатні. Підприємствам не вигідно спрямовувати кошти на охорону довкілля, оскільки в результаті їх проведення підвищується собівартість виробництва продукції, зростає обсяг основних фондів. Водночас охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України. Тому постає питання загального підвищення культури виробництва, поліпшення збереження сировини і матеріалів, правильної експлуатація устаткування. На сьогодні недостатня реалізація фінансових можливостей здійснення природоохоронної діяльності й досить низька дієвість існуючих економічних

інструментів та механізмів фінансування природоохоронної діяльності потребують подальшого розвитку в умовах глобалізації [11].

Згідно Стратегії Державної екологічної політики України на період до 2020 року однією зі стратегічних цілей розвитку країни є формування економічного та фінансового механізмів забезпечення сталого розвитку.

Однак, внаслідок обмеженості бюджетних коштів важливим є пошук нових джерел фінансування природоохоронних заходів, спрямованих на ліквідацію забруднення, забезпечення екологічної безпеки, заходів, пов'язаних з відтворенням та підтриманням природних ресурсів у належному стані. Як зазначено в Стратегії, необхідно забезпечити сприятливий податковий, кредитний та інвестиційний клімат для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу в природоохоронну діяльність, створення суб'єктами господарювання систем екологічного управління, впровадження більш чистого виробництва, технологій ресурсо- та енергозбереження [10].

З метою розвитку економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності необхідно:

- удосконалити нормативно-правову базу з питань оподаткування забруднення навколишнього природного середовища, зокрема виробництва, зберігання, транспортування та споживання екологічно небезпечної продукції, яка негативно впливає на навколишнє природне середовище та здоров'я населення;

- підвищити збір за забруднення навколишнього природного середовища, збільшивши плату за скидання одиниці маси забруднюючої речовини до європейського рівня, з урахуванням токсичності;

- реформувати систему фондів охорони навколишнього природного середовища для мобілізації фінансових ресурсів на національному рівні та на рівнях Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;

- удосконалити нормативно-правову базу з питань природокористування на платній основі;

– удосконалити методику визначення шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів;

– переглянути пільги щодо спеціального використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища з метою їх мінімізації;

– збільшити податкове навантаження на ті види діяльності та форми споживання, що є екологічно шкідливими для суспільства, насамперед на шкідливу для здоров'я людей продукцію, ресурсні та екологічні платежі;

– стимулювати розвиток екологічного підприємництва, зокрема виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення [10].

З формуванням ринкової економіки в Україні можливості бюджетів різних рівнів значно скоротилися, підприємства опинилися в скрутному фінансовому становищі і навіть з зменшенням контролю за їх діяльністю, видатки лише зменшилися.

Для виходу з цієї ситуації, не повертаючись до заходів планової економіки, необхідно виконати наступні дії: утворити єдиний Національний екологічний фонд, який би забезпечив кращий і спрощений контроль за грошовими потоками, активніше використовувати нетрадиційні методи поповнення фондів (зокрема, через страхування екологічних ризиків, використання лізингу в якості джерела інвестицій, надання екологічних кредитів тощо).

Враховуючи обмеженість бюджетних коштів на охорону довкілля, особливу увагу необхідно звертати на розробку нетрадиційних ринкових джерел фінансування природоохоронної діяльності. Одним із таких перспективних і ефективних шляхів вирішення проблеми інвестування природоохоронної діяльності може стати лізинг "lease", що в перекладі з англійської мови означає оренда.

Лізинг передбачає товарне кредитування, що дозволяє без значної фінансової напруги відновити виробничі фонди та придбати майно значної вартості. Лізингова угода більш гнучка, ніж кредит, оскільки надає сторонам можливість відпрацювати необхідну схему сплати лізингових платежів.

Предметом лізингу можуть бути будинки, устаткування, підприємства, майнові комплекси, транспортні засоби, спорудження, будь-яке нерухоме майно, але не можуть бути такі об'єкти, як: природні об'єкти, земельні ділянки, деяке майно (заборонене законами для вільного обігу або має особливий установлений порядок обігу).

Екологічний лізинг – це специфічний лізинг, об'єктом якого може бути будь-який вид матеріальних цінностей (рухоме та нерухоме майно) екологічного призначення, якщо він не знищується у виробничому циклі. Отже, для підприємств об'єктом екологічного лізингу можуть бути: технології; обладнання; установки, машини, які дозволяють більш раціонально використовувати природні ресурси, виробляти екологічно чисту продукцію та зменшити шкідливий вплив на стан навколишнього природного середовища [2].

Сьогодні екологічний лізинг можливо розглядати як: додаткове джерело позабюджетного фінансування; елемент механізму забезпечення стійкого розвитку підприємства; довгострокове кредитування екологічного устаткування; інвестування в природоохоронні заходи.

Однак, відсутність потрібних законодавчих актів, відпрацьованих фінансових схем, достатньої інформації для вітчизняних і зарубіжних інвесторів та слабкий ринок вітчизняного кредитного капіталу стримує розвиток екологічного лізингу в Україні. В той же час в Україні поступово набуває поширення лізинг в інших сферах господарювання, наприклад, створені і діють Державні лізингові фонди в сільському, автомобільному, залізничному господарстві.

Для заохочення екологічного лізингу може надаватися фінансова підтримка з боку Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, (в майбутньому з Національного екологічного фонду), коштів місцевих бюджетів, за рахунок технічної допомоги зарубіжних країн [9].

За офіційною статистикою на початок XXI століття зношеність основних фондів підприємств України становить 50-60%, однак неофіційні цифри експертів є ще гіршими – понад 80%. Отже, еколізинг може допомогти українським підприємствам одночасно вирішити проблему оновлення технічного та технологічного обладнання та зменшити техногенне навантаження на природне середовище.

До числа важливих перспективних фінансових інструментів природоохоронної діяльності слід віднести страхування екологічних ризиків (екологічне страхування). Екологічне страхування є одним із способів забезпечення принципу екологічної відповідальності в умовах ринкових відносин.

Екологічне страхування може виступати надійним превентивним заходом запобігання техногенним аваріям і екологічним катастрофам, оскільки враховує екологічний ризик виникнення катастроф (жоден з економічних механізмів його не враховує) і надає фінансові гарантії на компенсацію збитків навколишньому природному середовищу і його компонентам.

Суть цього механізму полягає, з одного боку, у наданні гарантії компенсації шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, майну громадян і організацій, а також у відшкодуванні збитків від забруднення навколишнього природного середовища або погіршення якості природних ресурсів, яке виникло у зв'язку з виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, реалізацією та застосуванням небезпечних речовин. З іншого боку, це – механізм захисту майнових інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, що становлять небезпеку для довкілля.

Правовою основою здійснення екологічного страхування в Україні є Цивільний кодекс України (далі за текстом – ЦК України) та Закон України "Про страхування".

Страхові операції можуть стати одним із джерел для фінансування заходів із забезпечення екологічної безпеки. Нині основні виробничі фонди, в тому числі й природоохоронного призначення, зношені, через Україну проходять чисельні транзити, трубопроводи, залізничні та автомобільні магістралі, перевозяться екологічно небезпечні вантажі.

Все це створює підвищений ризик для довкілля та значні фінансові витрати на ліквідацію наслідків техногенних катастроф. Очевидно, що за таких умов необхідне створення спеціального Екологічного страхового фонду, фінансовим джерелом якого могли б стати страхові внески за створення підвищеного ризику для довкілля.

Доцільність екологічного страхування обумовлюється рядом причин: платежів і зборів за забруднення недостатньо для компенсації збитків довкіллю; платежі за забруднення не є стимулюючим механізмом для впровадження екологічно безпечних виробництв; сучасні механізми регулювання природокористування не запобігають виникненню техногенних аварій і екологічних катастроф; економічні інструменти природокористування не враховують екологічний ризик при виникненні катастроф.

Сутність екологічного страхування виражається у його функціях. Виконуючи важливу компенсаційну функцію, екологічне страхування є ланкою фінансової системи країни. Крім фінансової, екологічне страхування виконує не менш важливі інші функції: превентивну (використання частини сум страхових платежів з метою запобігання настанню ризику

заподіяння шкоди джерелами підвищеної екологічної небезпеки); соціальну (виділення страховою організацією частини коштів страхових резервів для підвищення рівня соціального захисту населення); контрольну (перевірка страховою організацією додержання страховальниками умов страхового договору, пов'язаних із запобіганням техногенно-екологічним інцидентам); інформаційну (здійснення екологічного аудиту та інших заходів з метою визначення фінансово-економічного стану того або іншого підприємства, кваліфікації його кадрів, шкоди, що може бути заподіяна підприємством, стану дотримання на ньому вимог екологічної безпеки і доведення цієї інформації до відома страховальників, страховиків та інших зацікавлених суб'єктів (наприклад, громадських організацій) [3].

За дослідженнями захист від непередбачуваних та надзвичайних випадків, зокрема екологічних, у всьому світі беруть на себе страхові компанії. Інститут страхування є ефективною системою, що дає змогу зменшити тиск на держбюджет у випадку надзвичайних ситуацій. Що ж стосується сфери екологічної безпеки, то на сьогодні в Україні не запроваджено системи, яка давала б змогу мінімізувати екологічні ризики.

У світовій практиці переважають екологічне страхування відповідальності та екологічне майнове страхування. Норма страхування діяльності певних типів установок, що створюють загрозу для довкілля, з метою гарантування фінансового забезпечення можливої відповідальності за шкоду, заподіяну забрудненням довкілля, міститься і в Законі Німеччини про матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну екологічними правопорушеннями. Страхування потенційної відповідальності за шкоду як наслідок екологічних правопорушень здійснюється також у Бельгії, Великобританії, Нідерландах, Італії, США, Швейцарії, Японії та в інших країнах світу.

В Україні ринок послуг екологічного страхування характеризується низькими темпами розвитку [3]. Водночас, внаслідок комплексного розвитку екстрахування вдається скоротити бюджетні витрати на ліквідацію аварійних і надзвичайних ситуацій, підвищити матеріальну відповідальність підприємств і зацікавленість місцевих органів влади в мінімізації негативного впливу на довкілля, забезпечити цільове використання коштів, спрямованих на ліквідацію і запобігання екологічному забрудненню, посилити контроль за потенційно небезпечними видами діяльності й підвищити вимоги екобезпеки. Екологічне страхування може стати одним із найсерйозніших стимулів зростання національної економіки [4].

Окремим інструментом механізму додаткової фінансової підтримки природоохоронної діяльності суб'єктів господарювання є використання банківського кредиту. Саме банківські кредити дають змогу задовольнити потребу суб'єктів господарювання в додаткових коштах для оновлення основних фондів та запровадження нових екологічно безпечних та ресурсозберігаючих технологій. Наприклад, частка такого фінансового механізму у фінансуванні екологічних програм у Польщі становить у середньому 85% [12].

Екологічний кредит є різновидом цільового банківського кредиту, який надається на такі цілі:

- окремі (можливо разові) природоохоронні заходи;
- заходи з технічної модернізації діяльності підприємства з метою покращення екологічної безпеки;
- випуск екологічно безпечної продукції;
- заходи з раціонального використання природних ресурсів;
- заходи з використання вторинної сировини тощо [12].

Практика екологічного кредитування потребує розробки оптимальної для банку процентної політики. Організація екологічного кредитування має забезпечити

безумовне повернення позик, цільовий характер їх використання, отримання процентних доходів банком. Процентна політика банку стосується визначення величин, установлення та використання процентних ставок по кредитах.

Надання екологічних кредитів є не тільки однією із банківських функцій, але й джерелом прибутку. Проте питома вага екологічних кредитів у кредитному портфелі окремого банку є низькою, що свідчить про їх нерозповсюдженість та велику ризикованість [12].

Однак послугами банків на реалізацію заходів по запобігання забрудненню довкілля користується незначна частина підприємств і організацій через умови, на яких банки надають свої кредити. Звідси, для подальшого розвитку державної політики в екологічній сфері є механізм здешевлення вартості кредитів через застосування часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків за рахунок Державного бюджету. Комерційні банки при цьому нічим не ризикують – суми кредитів будуть повернуті товаровиробниками, а пільгова різниця – компенсована державою.

Так, в Стратегії [11] зазначено необхідність запровадження податкових пільг і фінансових стимулів, зокрема здешевлення кредитів як основної форми надання фінансової підтримки з Державного фонду охорони навколишнього середовища та надання комерційними банками кредитів для реалізації проектів (в першу чергу інфраструктурних) за умови проведення оцінки впливу на навколишнє середовище або екологічного аудиту.

Особливе значення у процесі відтворення та збереження природних ресурсів окрім пільгового банківського кредитування може відігравати так званий вуглецевий кредит, який передбачає надання коштів в висадку лісу для поглинання визначеної кількості CO₂ з метою компенсації забруднення стороні, яка фінансує відповідні заходи. Прибутки від таких проектів полягають у створенні водозахисних лісів, які є економічно вигідними для всіх країн, що знаходяться в басейні річок; відтворенні еродованих земель та біологічного розмаїття; рекреаційному значенні тощо.

Серед дієвих економічних інструментів спрямованих на раціональне природокористування та охорону навколишнього середовища є екологічні фонди, які в якості фінансових установ призначені для накопичення позабюджетних коштів з метою послідовного їх використання на охорону довкілля. Проте на місцевому рівні відбувається розпорошення коштів між чисельними, малими за розмірами фондами, що не дозволяє фінансувати практичні заходи з ліквідації та зменшення забруднення. В умовах дефіциту фінансових можливостей країни це не може бути виправданим. Екологічні фонди, як фінансові установи призначені для накопичення позабюджетних коштів з метою послідовного їх використання на охорону довкілля. Створення фондів обумовлено погіршенням екологічної ситуації внаслідок антропогенного забруднення довкілля та різким скороченням природоохоронних витрат із державного та місцевих бюджетів різних рівнів [1].

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку в Україні створені та діють ряд державних цільових екологічних фондів. Вони, як свідчить вітчизняна та міжнародна практика, виконують роль альтернативних джерел фінансування природоохоронних програм, спрямованих на поліпшення екологічної ситуації в окремих регіонах або країни в цілому.

Слід зауважити, що законодавчою основою для формування та функціонування цільових екологічних фондів у нашій державі став Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25.06.1991 р. Вони, як свідчить аналіз статистичної інформації (адміністративних даних) створюються за рахунок:

- збору за забруднення навколишнього природного середовища як головного джерела надходжень;

– частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони довкілля на шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності;

– цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян [7].

Останнім часом при ринковому регулюванні в екологічній сфері певне розповсюдження отримали ринки для суб'єктів господарювання, які дають можливість фірмам купувати, продавати, торгувати або перерозподіляти права на забруднення. В ринкових умовах необхідно створити ринкову інфраструктуру, яка б забезпечувала складання угод по торгівлі правами. При цьому ринок прав відкриває додаткові можливості в регулюванні витрат.

До ринкового принципу управління належить принцип "пузиря" (bubble principal), під яким розуміють певну територію підприємства, виробництва, які мають декілька викидів. Обсяг викидів визначається для цілого регіону у вигляді сукупного граничного допустимого викиду (СГДВ), а підприємства-забруднювачі, які розташовані на його території, спільно шукають найбільш ефективний спосіб екологізації виробництва. При такому підході підприємства зацікавлені в реалізації природоохоронних заходів, так як з'являється можливість купівлі – продажу "вільних" ліцензій на забруднення. А зниження викидів забруднюючих речовин, які не перевищують сукупного граничнодопустимого викиду, дає змогу продавати "вільні" ліцензії на забруднення навколишнього природного середовища і, таким чином, у підприємства з'являються джерела фінансування природоохоронних заходів, розвиток виробництва і збільшення обсягів виробництва. Цей принцип надає право підприємствам самостійно перерозподіляти інтенсивність забруднення природного середовища в кожній точці, але при цьому зберігати концентрацію шкідливих речовин в сукупному вигляді нижче граничнодопустимих норм. Регіональні органи охорони довкілля не цікавить, що відбувається всередині "пузиря", головне, щоб викиди не перевищували сукупних граничнодопустимих норм. Таким чином підприємства організують в економічному районі так звану біржу ліцензій. Те підприємство, яке зуміло скоротити сумарні викиди шкідливих компонентів нижче встановленого нормативу, має право продати ліцензії іншому підприємству в регіоні, або використувувати їх в своїх цілях.

Дозвіл на викиди перерозподіляють між окремими підприємствами, від яких вимагають дотримання стандартів шляхом інвестування в технології або шляхом купівлі дозволу у тих підприємств, які суттєво скоротили викиди порівняно з дозволом. При такому підході створюються стимули:

1. Для фірм, які надають права на забруднення на продаж, стає вигідним використовувати економію від рівня масштабів здійснення природоохоронних заходів і досягнути стандарту найбільш ефективним способом, отримавши компенсацію в інших фірм за зекономлені права.

2. Фірми, в яких витрати на утилізацію відходів значні, можуть поправити становище, купуючи права на викиди і не інвестувати в природоохоронні заходи, таким чином мінімізувати свої витрати по зменшенню викидів.

За кордоном з метою покращення умов інвестування екологічних напрямків діяльності поширеною є практика формування екологічних банків. Основними джерелами фінансів в екобанках слугують бюджетні кошти, які консолідується в екорухунках, інноваційні ресурси, залучення засобів підприємств, установ, організацій, населення, інвестиції держав і громадян.

Банки прав на забруднення являють собою розвиток попереднього підходу. Фірми, які економлять права на забруднення, можуть вкладати їх в

спеціальний банк для майбутнього використання або продавати. Банк стає посередником, який має запас прав для тих, хто продає і купує їх. Банки ведуть облік, забезпечуючи процес погашення прав і не допускаючи використання їх повторно. Банки можуть також надавати підприємствам – забруднювачам емісійні кредити, тобто тимчасові права на збільшення обсягів викидів. При розширенні ринку прав на забруднення виникає необхідність в посередницьких організаціях типу бірж, де укладалися б угоди купівлі – продажу прав на викиди (біржі прав на забруднення).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Сьогодні високорозвинені країни та країни з перехідною економікою рухаються в напрямку так званого "позеленення" податкової системи, коли зростають екологічні платежі при зменшенні інших податків. Цей досить складний процес потребує стабільності в економіці та податковому законодавстві, обґрунтованості та виваженості при їх змінах. Проте вже варто закласти його основи у податковому законодавстві.

Сьогодні серед основних напрямів покращення природоохоронної діяльності, застосовуваних у світі, можливо виділити такі:

– звільнення від оподаткування прибутку на визначений період, отримане підприємством при впровадженні сонячної, вітрової, гідроелектричної енергії;

– надання податкових пільг при використанні відходів виробництва, при інвестиціях на охорону довкілля в сільському господарстві;

– звільнення від оподаткування добровільних внесків та діяльності громадських екологічних організацій;

– надання суттєвих пільг підприємствам, які за рахунок свого прибутку здійснюють капітальні вкладення на природоохоронні заходи;

– звільнення від оподаткування доходів від надання послуг щодо збирання та заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини;

– використання вищерозглянутих фінансово-економічних інструментів – екологічного лізингу, екологічного страхування, продажу "прав на забруднення" тощо.

Нераціональне природокористування в Україні є, в значній мірі, наслідком екстенсивного характеру розвитку економіки, невідповідності між розміщенням природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу. Тому стає особливо актуальною необхідність оптимізації природокористування, оздоровлення його стану, обґрунтування основних напрямів, виявлення резервів та визначення шляхів підвищення ефективності природокористування та природоохоронної діяльності в країні.

Забезпечити сталий розвиток в країні можливо лише за умови об'єднання національних, регіональних і та місцевих інтересів та зусиль щодо подолання екологічних загроз, уникнення локальних і глобальних ризиків.

Сучасний фінансово-економічний механізм державного регулювання природокористування в Україні ще формується, хоча його основні ланцюги вже створено. Але ще й досі він не налагоджений, не відпрацьований на всьому економічному просторі України. У розвинутих країнах світу на розробку екологічних технологій виділяється 5-10% від загального обсягу фінансування інноваційної діяльності [8].

Природоохоронні, екологічнобезпечні й ресурсозберігаючі напрями науково-технічного прогресу повинні бути пріоритетними. Можливості реалізації комплексу заходів в подоланні екологічної кризи та оздоровлення навколишнього природного середовища як на рівні країни, так і на регіональному рівнях визначаються в основному трьома факторами (економічний, науково-технічний потенціал). Дефіцит вітчизняного екологічного обладнання стримує інвестування природоохоронних програм і окремих заходів. Таке

становище пояснюється обмеженістю як фінансових ресурсів, так і матеріальної основи їх реалізації. В країні необхідно розширювати перелік конкретних природоохоронних заходів, які потребують пріоритетного розвитку. Для досягнення оптимального еколого-економічного балансу необхідно здійснювати ретельно продуману політику і впроваджувати ефективні фінансово-економічні механізми з метою комплексного розгляду економічних та екологічних питань. Більшу увагу слід приділити орієнтації економічних інтересів природокористувачів на раціональне використання природних ресурсів та проведення природоохоронних заходів.

Список використаних літературних джерел:

1. *Андреева Н.Н.* Экологически ориентированные инвестиции: выбор решений и управление: Монография / Н.Н. Андреева. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2006. – 536 с.
2. *Боронос В.М.* Екологічний лізинг: сутність, структура, напрями розвитку / В.М. Боронос, Ю.М. Шкодкіна // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2010. – №1. – Том 2. – С. 115-119.
3. *Василишин Х.Р.* Теоретико-методичні засади екологічного страхування в Україні / Х.Р. Василишин // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.7. – С.46-53.
4. *Василишин Х.Р.* Формування ринку послуг екологічного страхування в Україні / Х.Р. Василишин, І.А. Дубовіч // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.7. – С.65-72.
5. *Веклич О.О.* Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич. – Київ: УІНСіР, 2003. – 89 с.
6. *Галушкіна Т.П.* Экологические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) / Т.П. Галушкіна – Одесса, ИПРЭИ НАН Украины, 2000. – 280 с.
7. *Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”* від 26.06.1991, N 1268-XII (1268-12).
8. *Макарова Н.С., Гардімер Л.Д., Михальчук Л.В.* Економіка природокористування: навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 322 с.
9. *Родіонов О.В.* Екологічний лізинг у діяльності підприємства / О.В. Родіонов // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2008. – №1. – С.39-42.
10. Статистичний щорічник “Довкілля України у 2010 році” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Стратегія Державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/8328>.
12. *Федчак О.М.* Фінансове забезпечення раціонального використання та охорони природних ресурсів в Україні [Текст] / О.М. Федчак // Історія та перспективи соціально-економічного розвитку, державного регулювання та місцевого самоврядування Півдня Росії та України : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Суми-Курськ, 21-22 травня 2010 року / За ред. О.М. Теліженка, В.О. Лук'янихіна. – Суми : СумДУ, 2010. – Ч. 2. – С. 126-132.
13. *Щербань Р.Є.* Формування процентної політики банків у процесі екологічного кредитування корпорацій / Р.Є.Щербань // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2010. – № 1. – С. 179-181.

СМІРНОВА Катерина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту природоохоронної діяльності Одеського державного екологічного університету.

Наукові інтереси:

- побудова систем менеджменту на сучасних підприємствах;
- економіка природокористування та менеджмент природоохоронної діяльності.

МАТЮЩЕНКО Олександр Миколайович – магістр Одеського державного екологічного університету.

Наукові інтереси:

- економіка природокористування та менеджмент природоохоронної діяльності.

Стаття надійшла до редакції: 04.10.2012 р.